

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 วิธีวิจัย

เนื่องจากการศึกษาต้องการทราบผลที่เกิดขึ้นจากการจัดระเบียบทางสถาบัน โดยมีเงื่อนไขภายใต้ลักษณะทางด้านกายภาพและลักษณะเศรษฐกิจของชุมชน ดังนั้นเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนและครอบคลุมวัตถุประสงค์ภายใต้ขอบเขตที่ได้กำหนดไว้ นั้น จึงได้มีการกำหนดวิธีดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

3.1.1 ประชากร ขอบเขตการศึกษา และการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง

ก. ประชากร

ในการศึกษาครั้งนี้ประชากรคือ คราวเรือนภายใน 2 ชุมชนคือ ชุมชนบ้านแม่แฮ ซึ่งประกอบไปด้วยครัวเรือนของ 2 หมู่บ้านเช่นเดียวกันคือ หมู่บ้านแม่แฮเหนือและแม่แฮน้อย ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อีกชุมชนคือ ชุมชนบ้านห้วยแก้ว อันประกอบไปด้วยครัวเรือนของ 2 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านห้วยแก้วและหมู่บ้านแม่เตาดิน ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีประชากรเป้าหมาย คือ ตัวแทนครัวเรือน การสัมภาษณ์ประชากรเป้าหมายดังกล่าวนั้นก็เพื่อหาข้อมูลทางด้านต่าง ๆ คือ ลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของป่าชุมชน ลักษณะทางเศรษฐกิจ- สังคมของชุมชน กฎระเบียบต่าง ๆ ที่ใช้ควบคุมดูแลป่าชุมชน เพื่อเป็นตัวแทนของทั้งชุมชนในการวิเคราะห์หาคำตอบให้บรรลุไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งขึ้น

ข. ขอบเขตการศึกษา

ผู้ศึกษาทำการศึกษาในพื้นที่ศึกษา 2 ชุมชน ที่มีลักษณะภูมิหลังที่แตกต่างกันในการจัดการป่าชุมชน โดยเลือกศึกษาชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านแม่แฮ ในเขตอำเภอแม่แจ่ม และชุมชนบ้านห้วยแก้ว ในเขตกิ่งอำเภอแม่อน ของจังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้เกณฑ์การเลือกพื้นที่ศึกษา ดังนี้

1. เป็นชุมชนที่มีการจัดการป่าชุมชน ซึ่งมีวิถีการดำเนินชีวิตที่พึ่งพาอาศัยป่าไม้ในการยังชีพ
2. ชุมชนทั้งสองมีลักษณะชุมชนและสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกัน
3. มีกฎระเบียบในการจัดการและดูแลป่าชุมชนเป็นของตัวเอง

สำหรับขอบเขตทางด้านเนื้อหานั้น ผู้ศึกษาได้แบ่งเนื้อหาออกมาตามหน่วยของการวิเคราะห์เพื่อให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์การศึกษา และเพื่อให้เกิดความชัดเจนในขั้นตอนการเก็บข้อมูลเป็น 2 ระดับ คือ เนื้อหาระดับชุมชน (community level) และระดับครัวเรือน (household level) ในชุมชนที่ทำการศึกษา

ค. การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง

สำหรับการคัดเลือกครัวเรือนตัวอย่างเพื่อการศึกษา เป็นการสุ่มอย่างง่ายจากครัวเรือนที่อยู่ในพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ โดยใช้กลุ่มตัวอย่างเป็นหัวหน้าครัวเรือนและสมาชิกในครัวเรือนที่สามารถให้ข้อมูลได้ อย่างน้อยร้อยละ 20 - 25 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดในแต่ละชุมชนที่ทำการศึกษา โดยจะแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชุมชนบ้านแม่แฮ และ กลุ่มชุมชนบ้านห้วยแก้ว ซึ่งได้จำนวนครัวเรือนที่ใช้ในการศึกษาทั้งสิ้น 145 ตัวอย่าง ดังตาราง 3.1

ตาราง 3.1 การคัดเลือกครัวเรือนตัวอย่างเพื่อทำการศึกษาแบ่งเป็นรายกลุ่ม

กลุ่ม	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	จำนวนตัวอย่าง
แม่แฮ	127	75
ห้วยแก้ว	248	70
รวม	375	145

ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, 2545

3.1.2 วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้รวบรวมข้อมูลภายในชุมชนด้วยตนเอง โดยวางแผนการดำเนินการรวบรวมข้อมูลไว้เป็นขั้นตอน ดังนี้

ก. การชี้แจงวัตถุประสงค์ในการศึกษา

การชี้แจงวัตถุประสงค์ในการศึกษานั้น ในขั้นแรกผู้ศึกษาได้ทำการชี้แจงโดยแจ้งผ่านทางผู้ใหญ่บ้านของแต่ละหมู่บ้านเพื่อชี้แจงรายละเอียดของงานและขออนุญาตเข้ามาเก็บข้อมูลในชุมชน จากนั้นได้นัดแนะเพื่อชี้แจงให้ชาวบ้านได้ทราบในวันที่มีการประชุมประจำเดือนในแต่ละหมู่บ้าน

อีกครั้งหนึ่ง โดยแจ้งวัตถุประสงค์และขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ทราบโดยทั่วกัน

ข. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษานี้มีทั้งข้อมูลปฐมภูมิ (primary data) และข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) การเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษานี้ ผู้ศึกษาได้ทำการเก็บรวบรวมด้วยตนเอง ซึ่งมีทั้งจากเอกสารที่จัดทำโดยหน่วยงานและผู้วิจัยอื่น ๆ และข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่คัดเลือกไว้ โดยแบ่งเป็น 2 ระดับดังนี้

1. ระดับชุมชน (community level) จะแบ่งตามชนิดของข้อมูลที่ต้องการ ดังนี้

1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์เฉพาะปีที่ทำการศึกษา โดยมีแบบสัมภาษณ์ (interviewing schedule) ในระดับชุมชน เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยทำการสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโส เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ เป็นต้น

1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ประวัติความเป็นมา และจำนวนครัวเรือนประชากรของพื้นที่ทำการศึกษา ข้อมูลสภาพป่าไม้จากอดีตจนถึงปัจจุบัน จุดกำเนิดป่าชุมชน กฎระเบียบต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งจะศึกษาตามเอกสารและบันทึกรายงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทำการศึกษา ที่ได้จากภายในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ

2. ระดับครัวเรือน (household level)

ในการศึกษาในระดับครัวเรือนนี้ผู้ศึกษาได้ใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นแบบสัมภาษณ์ที่ใช้เพื่อสัมภาษณ์ครัวเรือนตัวอย่าง โดยเฉพาะ ซึ่งจะแตกต่างจากแบบสัมภาษณ์ในระดับชุมชน โดยแบบสัมภาษณ์ครัวเรือนตัวอย่างการศึกษานี้จะประกอบไปด้วยคำถามที่เกี่ยวข้องกับข้อมูล 5 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 คำถามเกี่ยวกับข้อมูลโดยทั่วไปของครัวเรือนตัวอย่าง

ส่วนที่ 2 คำถามเกี่ยวกับลักษณะทางชีวภาพของป่าชุมชน

ส่วนที่ 3 คำถามเกี่ยวกับลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน

ส่วนที่ 4 คำถามเกี่ยวกับการจัดระเบียบทางสถาบัน

ส่วนที่ 5 คำถามเกี่ยวกับผลประโยชน์และต้นทุนจากการใช้ประโยชน์จากป่า

แบบสัมภาษณ์ของทั้งสองระดับของการเก็บข้อมูลนี้นั้น ประกอบไปด้วยคำถามที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทั่วไปของชุมชนและของผู้ถูกสัมภาษณ์ และข้อมูลคำถามที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและดูแลป่าชุมชนในแต่ละชุมชน รวมทั้งกฎระเบียบ ข้อตกลงต่าง ๆ พฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และการใช้ประโยชน์ภายในป่าชุมชน รวมทั้งเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีประเด็นที่ให้กล่าวถึงอยู่มากมาย ดังนั้นผู้ศึกษาจึงต้องทำการทดสอบแบบสัมภาษณ์ทั้ง 2 แบบ ด้วยการนำแบบสัมภาษณ์ครัวเรือนที่จัดทำไว้ไปสัมภาษณ์ครัวเรือนตัวอย่างจำนวน 15 ครัวเรือนในแต่ละชุมชน รวมทั้งสิ้น 30 แบบ และนำแบบสัมภาษณ์ในระดับชุมชนที่ได้จัดทำไว้ไปสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านและผู้อาวุโสในแต่ละชุมชน ชุมชนละ 2 แบบ รวมทั้งสิ้น 4 แบบ เพื่อหาข้อบกพร่องของประเด็นคำถามและแก้ไขให้แบบสัมภาษณ์ถูกต้องสมบูรณ์ ก่อนนำแบบสัมภาษณ์ไปใช้งานจริง

3.1.3 การประมวลผลข้อมูล

การประมวลผลข้อมูลที่รวบรวมได้ มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

(1) การเตรียมข้อมูลเพื่อประมวลผล

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการวิจัยเสร็จเรียบร้อยแล้ว นำแบบสัมภาษณ์ทั้งหมดที่ผ่านการตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลแล้วมาลงรหัส (coding) เพื่อเตรียมสำหรับการประมวลผลด้วยคอมพิวเตอร์

(2) การประมวลผลข้อมูล

นำข้อมูลที่จัดเตรียมไว้มาทำการประมวลผลด้วยโปรแกรม SPSS 9.0 for windows เพื่อทำการนับความถี่ (Frequencies) และการคำนวณ (Calculation) โดยใช้ค่าทางสถิติที่เหมาะสม

3.1.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ก. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

วิเคราะห์จากแบบสอบถาม โดยนำเสนอข้อมูลในรูปตารางการแจกแจงความถี่ ร้อยละ และค่าเฉลี่ย

ข. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

วิเคราะห์จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างกับการสังเกตในชุมชน โดยนำเสนอข้อมูลในรูปพรรณนา

ก. การแจกแจงข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลนั้น เมื่อผู้ศึกษาได้ข้อมูลต่างๆ ข้างต้นมาแล้ว ก็จะนำมาแจกแจงตามระดับของเก็บข้อมูล ดังนี้

(1) ข้อมูลในระดับชุมชนที่ได้จากการสัมภาษณ์และรวบรวมจากที่ต่าง ๆ นั้น ได้นำมาจำแนกเรื่องและความเกี่ยวข้องแล้วจัดกลุ่มตามหัวข้อในกรอบการศึกษา จากนั้นนำมาวิเคราะห์และแปลความหาความสัมพันธ์กันโดยเปรียบเทียบกับทฤษฎีพื้นฐานและกรอบของการศึกษา เพื่อการอธิบายผลของการจัดระเบียบทางสถาบันและเงื่อนไขทางด้านกายภาพ-ชีวภาพและลักษณะชุมชน

(2) ข้อมูลในระดับครัวเรือนที่ได้จากการสัมภาษณ์นั้น ได้นำมาแจกแจงความถี่ของข้อมูลของแต่ละรายการที่ได้ แล้วนำมาคำนวณค่าทางสถิติอย่างง่าย เช่น ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย สำหรับนำมาใช้ในการอ้างอิงและประกอบการอธิบายผลที่เกิดขึ้น

ข. การวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

เมื่อได้ข้อมูลทั้งสองส่วนข้างต้นมาแล้ว ผู้ศึกษาได้นำมาวิเคราะห์ผลร่วมกันเพื่อที่จะใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เพื่อให้บรรลุตามรายวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(1) การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ 1 ผู้ศึกษาได้ทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบถึงสภาพทั่วไปของพื้นที่ป่าและลักษณะของชุมชนรวมถึงกฎระเบียบต่างๆ ของแต่ละชุมชนที่ทำการศึกษาดำเนินการตามข้อมูลที่รวบรวมมาได้ โดยจะเป็นการอธิบายข้อมูลของสภาพทั่วไปของชุมชนและพื้นที่ป่าและกฎต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในแต่ละชุมชน เป็นการวิเคราะห์เชิงพรรณนา โดยใช้ตารางแจกแจงความถี่ อัตราส่วนร้อยละ และค่าเฉลี่ย

(2) การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษากฎระเบียบต่างๆ ในการใช้ประโยชน์จากป่าของแต่ละชุมชนว่ามีในระดับไหนบ้าง มีความแตกต่างและเหมือนกันอย่างไร มีความสอดคล้องกับเงื่อนไขทางกายภาพและลักษณะชุมชนเพียงใด โดยจะพิจารณาและวิเคราะห์ในด้านความเหมาะสมกับลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของป่าไม้และชุมชนเป็นหลัก โดยใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา

(3) การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ผู้ศึกษาได้นำตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์และต้นทุนการจัดการดูแลป่า ซึ่งประกอบไปด้วย ต้นทุนในการดำเนินการ ต้นทุนการเข้าไปใช้ประโยชน์ รวมถึง ผลตอบแทนและผลประโยชน์ที่ได้รับจากการดูแลรักษาป่า

การดำเนินกิจกรรมของแต่ละชุมชนที่ทำการศึกษามาวิเคราะห์เปรียบเทียบกันระหว่าง 2 ชุมชนที่ศึกษา โดยการใช้วิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา

(4) การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 ผู้ศึกษาได้ทำการวิเคราะห์ถึงผลที่เกิดขึ้นว่า เมื่อมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปของป่าชุมชน ตามสภาพทางกายภาพและชีวภาพรวมทั้งลักษณะทางเศรษฐกิจ-สังคม และ กฎระเบียบต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนที่ศึกษาแล้วนั้น จะทำให้พื้นที่ป่าที่ชุมชนดูแลนั้นมีแนวโน้มและความอุดมสมบูรณ์มากขึ้นน้อยอย่างไร โดยทำการเทียบพื้นที่ป่าตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และวิเคราะห์ถึงผลผลิตที่ได้จากป่านั้นเพียงพอต่อความต้องการใช้ของชุมชนหรือไม่ ความเท่าเทียมกันของการใช้เป็นอย่างไร มีการปฏิบัติตามกฎกติกาที่ตั้งขึ้นและมีการควบคุมดูแลอย่างไร โดยทำการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยดูความเชื่อมโยงของเหตุและผลออกมาในรูปของพรรณนาวิเคราะห์เช่นเดียวกัน

3.2 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษานี้ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษา โดยใช้แนวทางการวิเคราะห์เชิงสถาบันที่เรียกว่า “institutional analysis and development (IAD) ซึ่งได้นำมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษานี้ จุดสำคัญของ IAD framework คือ การกระทำที่เกิดขึ้นซึ่งแต่ละบุคคลในชุมชนจะกระทำหรือใช้กลยุทธ์ต่างๆ รวมถึง อิทธิพลของแต่ละปัจจัย เช่น จำนวนสมาชิก ทางเลือกที่มีของสมาชิก แรงจูงใจที่สมาชิกชุมชนเผชิญอยู่ เหล่านี้ จะก่อให้เกิดความแตกต่างของผลที่เกิดขึ้นในการปฏิสัมพันธ์กันในแต่ละชุมชนแล้วจะส่งผลกับแต่ละคนในสังคมหรือชุมชนนั้น (สุธาวัลย์, 2538)

ในการวิเคราะห์เชิงสถาบันที่ใช้ในการทำการศึกษานี้ นั้น จะต้องคำนึงถึงบริบทต่าง ๆ เหล่านี้คือ อันดับแรกต้องทำความเข้าใจโครงสร้างทางกายภาพของทรัพยากรเช่นว่า ขนาดขอบเขต และคุณสมบัติอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องรวมทั้งสภาวะความขาดแคลนของทรัพยากรนั้น ๆ ด้วย อันดับต่อมาต้องพิจารณาสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนที่ใช้ทรัพยากรนั้น ๆ ว่า ต้องพึ่งพิงทรัพยากรดังกล่าวมากน้อยเพียงใด การใช้ทรัพยากรแต่ละประเภทมีความเสี่ยงต่อความเสื่อมโทรมอย่างไรบ้าง ต้องดูว่ามีจำนวนสมาชิกของชุมชนจำนวนเท่าใด สมาชิกชุมชนมีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันหรือไม่ อย่างไร ผลประโยชน์ของคนในชุมชนมีลักษณะที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันหลากหลาย ในชุมชนมีการสร้างปทัสถาน (criterion) ของพฤติกรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการแก้ปัญหาการใช้ทรัพยากรส่วนรวมหรือไม่ นอกจากนี้ต้องพิจารณาเกี่ยวกับกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ที่ชุมชนสร้างขึ้นมาว่า มันใช้ได้ผลอย่างไร หรือไม่ และมีผลกระทบต่อแรงจูงใจของสมาชิกชุมชนในการจัดการทรัพยากรอย่างไร

ในทางทฤษฎี การมีอยู่ของกฎ ระเบียบ และสถาบันต่าง ๆ มิได้หมายความว่า จะสามารถควบคุมพฤติกรรมกรรมการใช้ทรัพยากรของสมาชิกชุมชนให้เป็นไปอย่างที่ต้องการได้ทั้งหมด หลังจากที่ได้พิจารณาปัจจัยทางกายภาพและข้อจำกัดทางเทคนิคของทรัพยากรส่วนรวม สภาพทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของชุมชนและโครงสร้างสถาบันที่ควบคุมการใช้ทรัพยากรส่วนรวม สมาชิกของชุมชนแต่ละคนจะตัดสินใจในการใช้ทรัพยากร ซึ่งมีผลให้เกิดแบบแผนพฤติกรรมกรรมการใช้ทรัพยากรของชุมชน (pattern of action) โดยทั่วไปแล้ว ปัจเจกบุคคลมักจะมีใจเลือกกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งจากการเปรียบเทียบต้นทุน(cost) และผลประโยชน์ (benefit) จากทางเลือกนั้น ในสถานการณ์หนึ่ง ๆ ต้นทุนจึงเป็นสิ่งที่คิดว่าเป็นอุปสรรค (obstacle) ในการเลือกที่จะนำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในขณะที่ผลประโยชน์เป็นแรงจูงใจ (induction) ในการกระทำนั้น ๆ ในการใช้ทรัพยากรส่วนรวมเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งที่การกระทำของแต่ละคนต้องมีลักษณะที่เป็นเงื่อนไขซึ่งกันและกัน นั่นก็คือ พฤติกรรมที่คาดหวังของแต่ละคนเป็นอุปสรรค หรือแรงจูงใจสำหรับคนอื่น ๆ คนแต่ละคนจะให้ความร่วมมือ (cooperative strategy) ตราบเท่าที่คนอื่น ๆ ก็ให้ความร่วมมือ การที่ต่างคนก็ให้ความร่วมมือซึ่งกันและกันนี้ ทำให้เกิดแบบแผนพฤติกรรมกรรมการใช้ทรัพยากรที่ต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน

แบบแผนพฤติกรรมที่เรียกว่า การตอบแทนซึ่งกันและกัน (reciprocal behavior) นั้นเป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะต่อเนื่องของกลุ่มบุคคลที่อยู่บนพื้นฐานของความคาดหวังในพฤติกรรมของกันและกัน มิใช่การแลกเปลี่ยน (exchange) เป็นครั้งเป็นคราวเหมือนลักษณะที่เรียกว่า หมูไปไก่อมา หรือยื่นหมูยื่นแมวกัน (quid pro quo) ลักษณะความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทนซึ่งกันและกันนี้ แต่ละคนให้ความร่วมมือช่วยเหลือกันด้วยความคาดหวังว่า คนอื่น ๆ ก็คงจะกระทำเช่นเดียวกัน แต่ทั้งนี้ไม่ได้อยู่บนเงื่อนไขของการแลกเปลี่ยนแบบการแลกเปลี่ยนสินค้า (Oakerson, 1988) ดังนั้นแบบแผนพฤติกรรมเช่นนี้ จึงง่ายต่อการที่จะถูกคนฉวยโอกาส (opportunism) ใช้ฟรี (free rider) หรือเอาเปรียบ (shirking) การทำให้เกิดและรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทนซึ่งกันและกันนี้ จึงต้องขึ้นอยู่กับ การไว้ใจ ความเสมอภาค และความเคารพในปทัสถานของสังคมเป็นสำคัญ

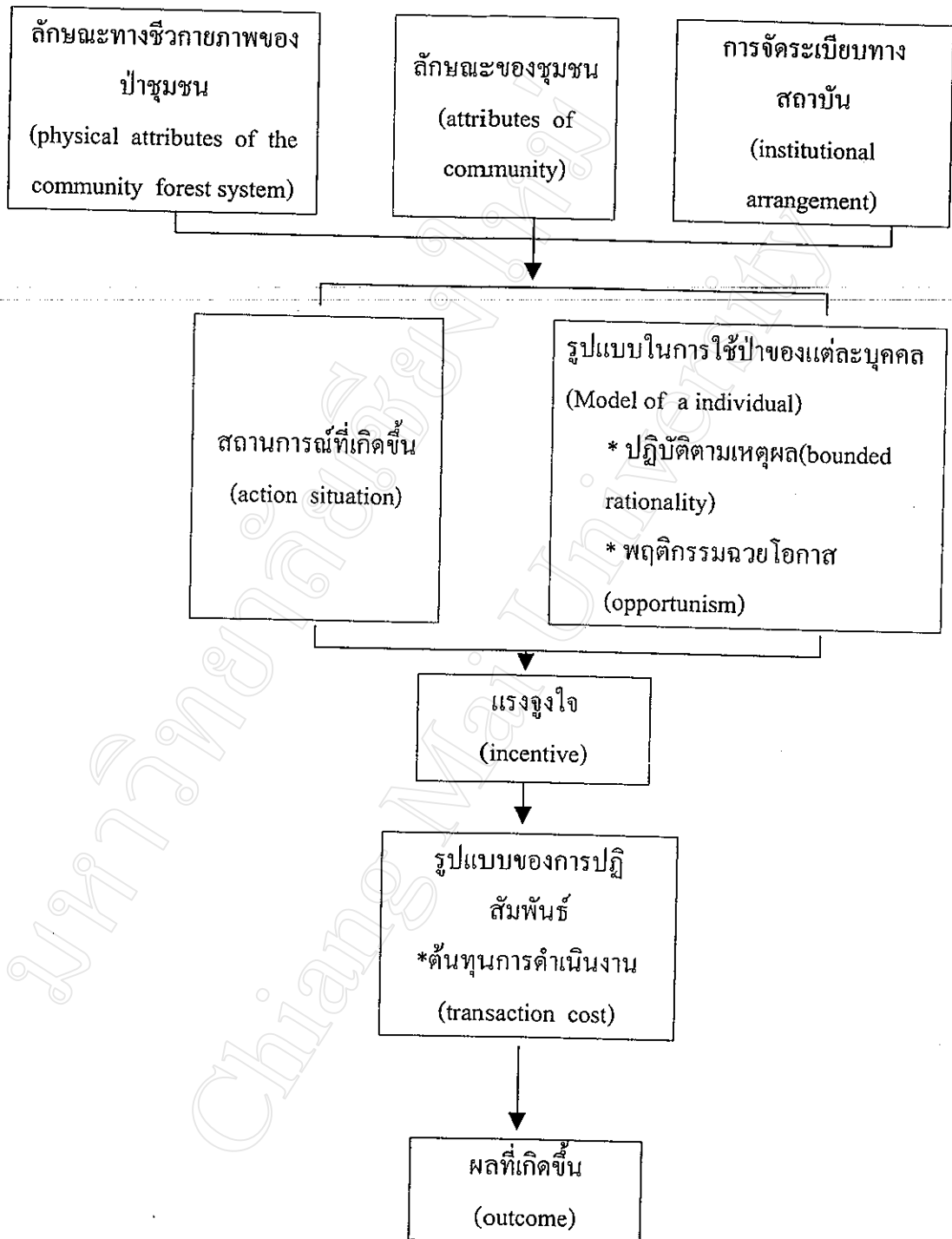
ความสัมพันธ์แบบตอบแทนซึ่งกันและกันจะค่อย ๆ เสื่อมทรามลงเมื่อคนในชุมชนเริ่มที่จะใช้ทรัพยากรโดยไม่คำนึงถึงกฎ โดยหวังว่าคนอื่น ๆ คงจะทำตามกฎระเบียบ แต่ที่แยกลงไปกว่านั้นก็คือ การขาดหลักประกันว่า คนอื่นจะให้ความร่วมมือ และสภาวะการณ์ที่เลวร้ายที่สุดก็คือ การคาดหวังว่าคนอื่น ๆ คงจะเลือกวิธีใช้ประโยชน์ฟรีเช่นเดียวกันหมด ดังนั้น สิ่งที่ทำทลายในการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนก็คือ ทำอย่างไรจึงจะสามารถรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทนซึ่งกันและกันไว้ในหมู่สมาชิกชุมชน โครงสร้างสถาบัน (institutional arrangement)

หรืออีกนัยหนึ่ง โครงสร้างการตัดสินใจ (decision-making arrangement) จึงถูกสร้างขึ้นมาเพื่อปรับเปลี่ยนหรือควบคุมสิ่งที่เป็นอุปสรรคและแรงจูงใจ ซึ่งสมาชิกชุมชนต้องเผชิญ (Oakerson, 1992)

ต่อไปจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยจะแสดงออกมาในรูปของกรอบแนวคิดในการศึกษาค้างนี้

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

ที่มา : Tang (1992)

แผนภาพ 3.1 การวิเคราะห์เชิงสถาบัน

จาก แผนภาพ 3.1 จะเห็นได้ว่า จะมีส่วนสำคัญที่ใช้ในการดำเนินการศึกษาอยู่ด้วยกัน 3 ส่วน คือ

ก. ลักษณะทางชีวภาพของป่าไม้ ได้แก่ ลักษณะทางภูมิศาสตร์และสภาพภายในพื้นที่ป่า

ข. ลักษณะของชุมชน เช่น ชาติพันธุ์ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม

ค. การจัดระเบียบทางสถาบัน ซึ่งประกอบไปด้วย กฎเกณฑ์ในระดับต่างๆคือ

(1) ระดับการใช้ (operation rules) หมายถึง กฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

(2) ระดับส่วนรวม (collective-choice rules) ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ 3 ชนิด ได้แก่ กฎเกณฑ์ในการจัดการ(management) , กฎเกณฑ์ในการจำกัดผู้ใช้ประโยชน์ (exclusion) , กฎเกณฑ์ในการถ่ายโอนผลประโยชน์ และถ่ายโอนสิทธิในทรัพยากร (alienation)

(3) ระดับที่กำหนดสิทธิ (constitutional-choice rules) เป็นระดับที่สำคัญที่สุดในการที่จะกำหนดรูปแบบของสิทธิว่าจะเป็นรูปแบบใด ถ้ามีการกำหนดรูปแบบที่ไม่เหมาะสมก็อาจเกิดปัญหาขึ้นมาภายหลังได้

ทั้ง 3 กรอบนี้จะเป็นตัวที่จะกำหนดสถานการณ์ต่างๆ (action situation) ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและรูปแบบของพฤติกรรมซึ่งมีอยู่ในตัวของแต่ละบุคคล ได้แก่

-บุคคลมีเหตุมีผลในการคิดและตัดสินใจในสิ่งที่เขาจะกระทำในขอบเขตหนึ่ง (bounded rationality)

-บุคคลอาจมีความต้องการในการฉวยโอกาสตักดวงผลประโยชน์แก่ตนเองอยู่ตลอดเวลา (opportunism)

ซึ่งทั้งสถานการณ์ที่เกิดขึ้นและรูปแบบพฤติกรรมของแต่ละบุคคลนี้นั้น จะมากำหนดเงื่อนไขและแรงจูงใจของแต่ละบุคคลว่าจะไปในทิศทางใดที่จะเอื้อผลประโยชน์ให้แก่ตนมากที่สุด กล่าวคือแรงจูงใจที่เกิดขึ้นนั้นจะสะท้อนถึงผลประโยชน์ที่แต่ละบุคคลคาดหวังในการให้ความร่วมมือหรือไม่ให้ความร่วมมือ ถ้าบุคคลไหนให้ความร่วมมือก็แสดงว่าบุคคลนั้นเห็นว่าผลประโยชน์ในการร่วมมือจะมีมากกว่าความไม่ร่วมมือ เมื่อทุกคนมีแรงจูงใจในการให้ความร่วมมือกันแล้วก็จะมีการปฏิสัมพันธ์กัน(interaction)ในความร่วมมือนั้น การปฏิสัมพันธ์กันดังกล่าว ก็จะมีต้นทุนในการดำเนินกิจกรรม (transaction costs) ต่างๆ มาเกี่ยวข้อง ซึ่งจะมีผลกับระดับของความร่วมมือของแต่ละบุคคลอีกกว่า จะให้น้ำหนักในต้นทุนและผลประโยชน์มากขึ้นเพียงใดในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่พวกเขากำลังเผชิญ และพฤติกรรมของแต่ละบุคคลซึ่งจะแตกต่างกันไป

ในแต่ละบุคคลและชุมชน ในที่สุดก็จะสะท้อนออกมาในรูปของผลที่เกิดขึ้นของการจัดการดูแลป่าไม้ในชุมชนนั้น ผลที่เกิดขึ้น เช่น

- พื้นที่ป่าลดลงหรือเพิ่มขึ้นมากน้อยแค่ไหน
- ดูทรัพยากรในระบบว่าเพียงพอต่อความต้องการใช้ของชุมชนหรือไม่
- สมาชิกส่วนใหญ่มีการปฏิบัติตามกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่าหรือไม่
- สมาชิกมีความได้เปรียบหรือเสียเปรียบกันหรือไม่ในการใช้ประโยชน์ในการจัดการและดูแลรักษาป่าไม้
- ฯลฯ